

14. Станішевський Ю. Національний академічний театр опери та балету України ім. Тараса Шевченка: історія і сучасність / Ю. О. Станішевський. — К. : Муз. Україна, 2002. — 735 с.
15. Станішевський Ю. Розквіт українського балету / Ю. Станішевський — К. : Рад. Україна, 1961. — 48 с.
16. Станішевський Ю. Український радянський балетний театр (1925-1975) / Ю. Станішевський — К. : Муз. Україна, 1975. — 223 с.
17. Тулянцеv А. А. Творчий шлях Дніпропетровського робітничого оперного театру і проблеми становлення українського оперно-балетного мистецтва (1920-1940) : дис. канд. мистецтвознав. : 17.00.02 / Інститут мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. — К., 2000. — 192 с.
18. Туркевич В. Д. Хореографічне мистецтво України у персоналіях : бібліографічний довідник / В. Д. Туркевич — К., 1999. — 223 с.
19. Чуприна П. Я. Творча діяльність Національного академічного театру опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка в контексті розвитку української художньої культури (1991-2001) : дис. канд. мистецтвознав. : 17.00.01 / Інститут мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. — К., 2005. — 192 с.
20. Шаповал О. В. Творча діяльність балетмейстера А. Ф. Шекери в контексті історії української хореографічної культури 60-90 рр. ХХ ст. : дис. канд. мистецтвознав. : 17.00.01 / Інститут мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. — К., 2006. — 196 с.
21. Шумилова Э. Национальное своеобразие балета / Э. И. Шумилова — М. : Знание, 1976. — 48 с.
22. Эльяш Н. Балет народов СССР / Н. И. Эльяш — М. : Знание, 1977. — 168 с.
23. Эльяш Н. Образы танца / Н. И. Эльяш — М. : Знание, 1970. — 239 с. : ил.

Надійшла до редколегії 10.10.2011 р.

УДК 792.78

Р. Г. НАБОКОВ

ЕВОЛЮЦІЯ ХУДОЖНЬО-ВИРАЖАЛЬНИХ ЗАСОБІВ У ФЕНОМЕНІ МАСОВИХ ВИДОВИЩ: ВІД ПОЧАТКУ ДО СУЧАСНОСТІ

Простежується динаміка від художньо-виражальних засобів, що застосовувалися в античних театрах, через сценічні механізми Середньовіччя та епохи Відродження до часу виникнення і розвитку індустрії дозвілля та її переходу на сучасність.

Ключові слова: еволюція, художньо-виражальні засоби, масові видовища, сценічна техніка, жанри.

Прослеживается динамика от художественно-выразительных средств, применявшихся в античных театрах, через сценические механизмы Средневековья и эпохи Возрождения ко времени возникновения и развития индустрии досуга и её перехода на современность.

Ключевые слова: *эволюция, художественно-выразительные средства, массовые зрелища, сценическая техника, жанры.*

In this work we can observe dynamics from the artistic means of expression that were used in ancient theaters, through stage arrangements of the Middle Ages and the Renaissance to the time of appearance and development of leisure and its transition to modernity.

Key words: *evolution, artistic means of expression, mass spectacles, stage technique, genres.*

Слід зазначити, що в постановці означеної проблеми не вистачає фундаментальних досліджень, оснований на вітчизняних матеріалах, які надали б цілісну картину розвитку масових видовищ у минулому і сьогоденні. Повністю не розкрита специфіка художньо-виражальних засобів у різні історичні епохи.

З урахуванням праць теоретиків і практиків (М. М. Бахтіна, А. В. Беніфанда, В. П. Зайцева, С. С. Клітіна, О. А. Кривцуна, О. Л. Орлова, Ю. М. Черняка, І. І. Пригожина, І. Г. Шароева), а також сучасних журналістів (А. Троїцького, І. Панасова та ін.) у статті відображена спроба розглянути означену проблему з позицій загальногуманітарного знання.

Метою статті є вивчення еволюції художньо-виражальних засобів масових видовищ з точки зору мистецтвознавства, що вивчає специфіку цього виду мистецтва у ХХІ ст., при цьому ввівши до наукового обігу маловідомі терміни і поняття, які відображають істотність феномену сучасних художньо-виражальних засобів сучасного масового дійства.

Масове видовище — галузь синтетичного мистецтва, що постійно розвивається в багатьох напрямках, відбувається під відкритим небом, у якому бере участь велика кількість людей, передбачене для масового глядача. Зазвичай, має святкову спрямованість і втілюється в театралізованих, карнавальних формах. Як зазначає В. М. Литвинський: «Феномен видовища являє, без сумніву, універсальна константа людського існування, що має кроскультурний характер. Священний ритуал, хода, танець, театр, карнавал, публічна страта, спортивне змагання, еротичне шоу, нарешті, масове спортивне видовище або спортивний театр утворюють складне явище культури зі своєю структурою та динамікою [2, с. 45]. Визначальними в них є художньо-виражальні засоби.

Традиції масових видовищ започатковані в глибоку давнину. Їх джерела — у первісних мисливських і сільськогосподарських іграх, масових народних обрядах. Ось як описує їх німецький філософ Е. Фінк: «На зорі історії свято прикрашалось бойовими іграми воїнів, подякою за врожай землеробів, жертвою, принесеною мертвим, танцювальною грою юнаків та дівчат і маскарадом, який ставив усе буття в зриму осяжність сценічного дійства» [4, с. 400].

За уявленнями древніх, зображення предмета, танцювальне відтворення якогось явища та ін. здатен «замінити» сам предмет, саме явище, на яке необхідно вплинути. Тому перед полюванням, рибною ловлею, військовим походом люди відтворювали в наслідувальному танці ті моменти, які вважалися важливими для успішного завершення розпочатої справи. Про магічні уявлення древніх свідчать, зокрема, багатоденні «ведмежі» обрядові святкування. Ці святкування містили такі моменти, як стрільба з маленького лука в опудало ведмеда або боротьба хлопчика з «ведмедем» (рядженим).

У Стародавній Греції та Римі існували різні види масових видовищ зі своїми традиціями, сценічною технікою. Для цього періоду характерні ходи, що супроводжувалися завзятими фалічними піснями; навмахії — реконструкції морських битв минулого, що влаштовувалися на затоплених аренах амфітеатрів; система жахів, що нагнітаються на сцені: згоряння живих людей, бої гладіаторів; гонки на колісницях. Викликають інтерес ателани — народний фарс. Їм властива наявність постійних типів масок дурнів, ненажер, жадібних старців і шарлатанів. Греція і Рим дали мистецтву дифірамб — прославляючий хоровий спів і комос — весела хода, що супроводжується фалічними піснями.

Багаті й різноманітні форми видовищ були створені в країнах Стародавнього Сходу: Індії, Китаї, Індонезії, Японії та ін. Маються на увазі театралізовані вистави в масках; музично-танцювальна драма — нагадам; китайське циркове мистецтво; японські бугаку і гагаку. Набула поширення музично-танцювальна драма — ліла, що ґрунтувалася на текстах «Махабхарати» і «Ромаяни» і додала в художньо-виражальним засобам Стародавнього Сходу уристості, барвистості, яку забезпечували яскраві костюми і маски.

У Середні віки носіями народної театральної творчості були західноєвропейські бродячі актори — гістріони, жонглери, скомоорохи. Виникають нові форми масових дійств — містерії, літургії, карнавал, а з ним — карнавальний корабель. М. М. Бахтін писав: «Карнавал — це друге життя народу, організоване на основі сміху» [1, с.6]. Він був усенародним святом, у ньому не було поділу на акторів і глядачів. Він мав своє народно-майданне сміхове спрямування.

У середньовічних художньо-виражальних засобах широко використовувався принцип симультанної декорації (від франц. *Simmultane* — одночасний), під час якого на сцені по прямій лінії встановлювалися одночасно всі декорації, необхідні по ходу дії.

Народжується нове мистецтво сценографії. Декорації з плоских стають архітектурно-перспективними. Їх малюють на полотнах, натягнутих на рами. Над декораціями разом з машинерією, бутафорією та костюмами працювали найвідоміші художники того часу. У цей же час виникає перший професійний європейський

театр епохи Відродження — італійська народна комедія масок (Комедія Дель Арте, XVI-XVII ст.).

Маску в Комедії Дель Арте використовували у двох значеннях: по-перше, як предмет, що закриває обличчя, а по-друге, як певний соціальний тип, наділений певними рисами. Так, усі маски (а їх більше сотні) Дель Арте можна поділити на три групи: 1) народно-комедійні маски слуг; 2) сатирично-викривальні маски панів; 3) ліричні маски закоханих.

У роки Великої французької революції (1789-1799) виник новий жанр — масові агітаційні дійства, що стали частиною суспільного життя народу. Вони сприяли такому виду художньо-виражальних засобів, як театральнo-декораційне мистецтво. Наприкінці XVIII ст. на паризьких сценах застосовувалися так звані партікаблі (об'ємні декорації: мости, скелі), успішно відтворювалися складні постановочні ефекти.

У Росії масові театральні дійства з найдавніших часів і аж до XX ст. існували як народні ігри, що супроводжували різні календарні обряди: проводи зими, підготовка до сівби та ін. А що стосується художньо-виражальних засобів у цей період, то вони цікаві виникненням складної, з технічної точки зору, сценографії російського театру XVIII ст. Як приклад можна навести Останкінський театр графа Шереметьєва, в якому обов'язково було декілька «воротів», за допомогою яких підіймали й опускали завісу, падури — частини декорацій над сценою, задник, а також машини для створення різноманітних шумових ефектів. До речі, до нашого часу добре збереглися дві з них — машина грому і машина дощу. У цей період також набуває розвитку історія піротехнічного мистецтва.

Після революції 1917 р. монументальні й грандіозні масові видовища стали відігравати величезну роль у мистецтві. Виникли ораторіально-мітингові видовища. Режисери закликали до виходу за межі «коробки сцени» на площу, до перетворення театального мистецтва в масове дійство, у «відкрите» видовище, яке б органічно долучало нові компоненти у звичну синтетичність, тобто синтезувало б видовищність інших видів мистецтв. Побутовий символ та мітинговий елемент межували з раєшником, ексцентрика цирку — з урочистістю маніфестації, а азартна природа музик-холу — з лінійною відточеністю парадної ходи. Основою такого синтезу була видовищна естетика народної вистави, яка набула в мистецтві відвертої буфонадності, імпровізації, відомої «вседозволеності» балаганного фарсу.

У 1918-1920 рр. масові видовища досягли надзвичайного розмаху. Вони мали виражати героїчну налаштованість масового глядача до майбутньої перебудови світу. Відверта агітація, широкий розмах, героїчна тема — усе стає головною метою масових видовищ. Виникли нові типи масового видовища: мітинг-концерт, мітинг-спектакль, політичні спектаклі-огляди.

У масових видовищах, поставлених у перші три роки після революції 1917 р., використовувалася не тільки певна двополюсна схема поділу світу і суспільства, але і своя символіка. Художньо-виражальні засоби цього періоду — це символічна постать пролетаря величезного розміру, емблеми знарядь праці пролетарів, шматки колючого дроту як символи закріпачення. Театралізовані свята, масові видовища, політкарнавали перших років радянської влади сприяли розвитку нової драматургії і нових художньо-виражальних засобів.

У ХХ ст. до досвіду масових народних патріотичних дійств звернувся Захід. Прагнення охопити у виставі широке коло соціально-історичних явищ диктує нові режисерські прийоми, засоби художньої виразності: фотомонтаж, кінохроніка, розгортання дії одночасно на декількох майданчиках, нові сценічні конструкції — рухомі доріжки, сегментна сцена, принципи документалізму. Вигадані події на сцені монтувалися одночасно з історично достовірними. Сценічна дія чергувалася з показом кінофільмів і кінохроніки. Це був політичний документальний театр.

30–ті рр. у святковій культурі характерні стрімким розвитком масових дійств, які найчастіше набували форми політкарнавалів. Саме в них безліч яскравих гротескних образів «ворогів революції», символічних компонентів дії. Великого розквіту досягли фізкультурні свята, що втілювалися в найрізноманітніших формах на стадіонах, у парках, на площах. Повсюди починали відбуватися масові гуляння з організованими ігровими діями, виставами, танцями. Вони стають комплексною формою культурного відпочинку народу. Набувають поширення свята на честь професій — масові гуляння працівників заводів і фабрик; у них брали участь не лише робітники і службовці, а й члени їхніх сімей. Великою популярністю користувалися театралізовані мітинги. Для такого мітингу готувалося спеціальне оформлення, різні види мистецтв доповнювали бойові агітаційні промови ораторів. Значного поширення набули масові музичні, зокрема співочі свята.

50–60 рр. — пора започаткування фестивалів. Найграндіознішим і найяскравішим святом у ці роки був 5 Всесвітній фестиваль молоді і студентів у Москві (серпень 1957р.). Багатонаціональний склад учасників фестивалю, різноманітність традицій, велика кількість виконавців зумовили багатожанровість вистав і видовищ, пошуки виразних і зрозумілих форм утілення. Для цього ж часу характерні такі види театралізованої вистави як прологи, присвячені актуальній політичній події, ювілею, що складаються з показу історико-революційних епізодів, прославлення трудових досягнень, ушанування передовиків праці. Також набули свого поширення і тематичні театралізовані концерти.

У середині 1960 — початку 1970-х рр. усенародні масові видовища з особливою силою демонструють виховний, мобілізуючий і

організуючий вплив. Саме в цей період найбільшого поширення набули агітаційно-художні бригади, для яких характерні такі художньо-виражальні засоби як злободенність, плакатність, пропаганда передового досвіду, критика, сатира.

Вершиною мистецтва масових театралізованих видовищ стали величні церемонії відкриття і закриття Олімпіади-80. Цим, насправді, масовим театралізованим видовищам аплодували мільйони людей усієї планети. Ніколи ще в історії, після старогрецьких святкових змагань, спорт і розмаїття мистецтв народів світу так не зближалися, не змикалися в єдність, як під час Московської олімпіади. Режисер-постановник М. І. Туманов зазначав: «Нам хотілося засобами масового видовища розповісти про масовість нашого спорту, про різноманітність національних культур, про високу майстерність діячів культури і спорту, передати відчуття всенародного визнання олімпійського руху, олімпійських ідеалів» [3, с.47].

Сучасність — час розквіту такого явища як шоу, що містить музичну естраду, кіноіндустрію, комерційні спортивні змагання, розважальні телепередачі, конкурси краси, виставки; конкурси виконавської творчості різних жанрів, фольклорні свята, багаті різноманітністю жанрів, вогняні шоу, піротехнічні святкування, панорамний феєрверк, синхронізований з будь-якими мелодіями і стилями.

Нові форми масових видовищ потребують і нових художньо-виражальних засобів, одним з яких є світлові спецефекти і серед них головний чарівник — лазер. Лазери здатні малювати різні зображення, від найпростіших геометричних фігур до будь-яких написів і зображень на сцені, на стінах і навіть на хмарах. У подібному шоу лазерна система — провідний діючий елемент, а в рамках спеціальних ефектів створений лазерними променями є підтримкою основної сценографії вистави.

На зміну сучасної видовищної культури помітний вплив чинять сучасні світлодіодні екрани, які використовуються як елемент оформлення сцени, для показу відеофрагментів шоу.

Привертають увагу мультимедійні шоу як окремий жанр. Мультимедіа — різноманіття форм спілкування, а у випадку, що розглядається нами — різноманіття виражальних технічних засобів, об'єднаних на сцені. Головний елемент, який відрізняє мультимедіа-шоу від спроб простого синтезу різних видів творчості на сцені, — це єдина концептуальна ідея.

Цікавий і такий феномен сучасних масових видовищ як світломузичне шоу. Зазвичай воно супроводжується музичним рядом, що виконується «наживо» або лунає з фонограми.

Останнім часом виникли спеціалізовані комп'ютерні програми, які дозволяють моделювати в тривимірному вигляді сцену, декорації, акторів, конфігурацію світлового обладнання.

Значна увага під час постановки масових видовищ приділяється нині і використанню системи безекранної інтерактивної відеопроєкції, що надає змогу людині, яка потрапляє в зону дії спеціального проєктора (Pool System), індивідуально впливати на систему. Проєкція навколо неї «оживає», відкриваючи закриті раніше площини або переміщаючи об'єкти. Ця система дозволяє залежно від потреб підібрати необхідні ефекти і способи подання візуальної інформації.

Таким чином, можна стверджувати, що масові видовища з давніх часів і до наших днів завжди відповідають віянню епохи, ставши своєрідним утіленням її поривань, надій і яскравою характеристикою того чи іншого періоду в житті народу, в розвитку країни. Можливо тому жанр налічує таке різноманіття форм, рівного якому ми не знайдемо в жодному іншому виді мистецтва.

Розглядаючи еволюцію розвитку художньо-виражальних засобів цього жанру, нескладно переконатися, що вони: 1) відіграють культуротворчу роль, відкриваючи шлях до виникнення нових форм та видів масових видовищ; 2) сприяють посиленню естетичного й емоційного ефекту, що виникає в глядача від вистави.

Звернувшись до перспектив подальшого розвитку в цьому напрямі, необхідно акцентувати увагу на проблемі технічної освіти у сфері режисури масових видовищ. Саме в процесі підготовки і навчання студентам цієї спеціальності необхідний базовий курс зі звукового і світлового оформлення естрадно-масових заходів, із сучасними мультимедійними, мобільними й іншими цифровими технологіями. Отже, майбутнє у сфері освіти режисерів і сценаристів має бути нерозривно пов'язане не лише з гуманітарними, але і з технічними дисциплінами.

Список літератури

1. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. / М. М. Бахтин — М., 1965. — С.54
2. Литвинский В. М. Ускользающая красота зрелища / В. М. Литвинский // Научные исследования и разработки в спорте. Вестник Санкт-Петербургской государственной академии физической культуры им. П. Ф. Лесгафа. — СПб., 1999. — С.45—54.
3. Туманов И. М. Режиссура массового праздника и театрализованного концерта / И. М. Туманов. — Л., 1974. — С.95
4. Финк Э. Основные феномены человеческого бытия. [Электронный ресурс] / Э. Финк : — Режим доступа: <http://www.finkfenom.ru>

Надійшла до редколегії 03.11.2011 р.